

3.2 Педагогіка здорового способу життя

Культурне і духовне відродження українського суспільства у зв'язку із входженням нашої країни у світове співтовариство зумовлює потребу в посиленні ролі гуманістичної парадигми у педагогічній теорії і практиці й утвердженні людини та її здоров'я як найвищої загальнолюдської цінності.

Упродовж останніх десятиліть Україна активно сприймала світові тенденції щодо поліпшення стану здоров'я населення через освіту, що підтверджується науковими дослідженнями Г. Апанасенка, В. Бобрицької, Е. Булича, В. Войтенко, В. Горашука, В. Москаленка, О. Петрика. Особлива увага повинна приділятися проблемам здоров'я молоді, правової та освітньої бази для формування здорового способу життя (ЗСЖ) підростаючого покоління.

На підставі теоретичного аналізу першоджерел можна зазначити, що система освіти недостатньо формує в учнів мотивацію до ЗСЖ (В. Бабенко, М. Гриньова, Г. Зайцев, О. Кабацька, А. Міненко, О. Швидкий), що пояснюється наявністю таких фактів: школярі знають, що курити, пиячити і вживати наркотики шкідливо, однак більшість із них має саме ці звички, спостерігається тенденція до зростання їх кількості; суспільство наголошує на потребі рухатися, загартовуватися, але більшість його членів веде малорухливий спосіб життя; нераціональне харчування спричиняє зайву вагу з-поміж молоді. На жаль, труднощі сучасного життя не сприяють позитивним емоціям через проблеми наркоманії, венеричних захворювань, вірусного гепатиту, туберкульозу тощо.

З огляду на сказане, можна підсумувати, що «знання» молоді про здоров'я, ЗСЖ не стали переконаннями; молодь мало турбується про власне здоров'я.

На думку багатьох українських дослідників ситуація зі станом здоров'я учнів зумовлена низьким рівнем знань про здоров'я і ЗСЖ, зневажливим і безвідповідальним ставленням молоді до свого здоров'я і здоров'я оточуючих.

Виховання ЗСЖ підростаючого покоління – це соціально-педагогічний процес, що визначає домінантну роль у ньому вчителя. Об'єктом цього процесу є людина з усією складністю функцій організму, психіки, взаємодії з

навколишнім середовищем. При цьому діяльність учителя є комплексною, з тісно взаємозв'язаними ідеологічно-моральним, психологічним, медико-біологічним аспектами, що становлять природничо-наукове підґрунтя професійної підготовки майбутнього вчителя, без якої неможливо реалізувати виховання ЗСЖ школярів.

Разом з тим у підготовці вчителів до розв'язання проблеми виховання ЗСЖ школярів спостерігаються певні *суперечності*, що зумовлені такими аспектами: з *одного боку*, виховання основ здоров'я і ЗЖС у школярів є не простим, поступовим і послідовним процесом, який має охоплювати увесь період, що пов'язаний із навчанням учнів у загальноосвітньому навчальному закладі; при цьому вивчається велика кількість навчальних дисциплін; на різних етапах (у початковій, основній та старшій школі) мають братися до уваги вікові особливості школярів, запроваджуватися різні методи, прийоми і засоби навчання та педагогічні технології виховання на уроках і в позакласній роботі; виховна робота має розв'язуватися комплексно як єдина цілеспрямована робота педагогічного та учнівського колективів школи у тісному взаємозв'язку з батьками та іншими інституціями і передбачати підготовку висококваліфікованих кадрів з усіх напрямків підготовки та з усіх навчальних дисциплін; з *іншого боку* традиційна методика виховання ЗСЖ учнів не завжди базується на сучасних інноваційних педагогічних технологіях; зводиться до виховної роботи в основному у початковій школі; з цією метою готуються лише вчителі початкових класів та вчителі зі спеціалізації «валеологія»; більшість учителів фізико-математичних і природничих дисциплін до цього виду педагогічної діяльності не залучаються і не готуються, хоча природничі дисципліни у навчальних закладах різного типу і профілю й особливо у старших класах вивчаються упродовж значно більшого часу; у процесі підготовки майбутніх учителів мало використовуються сучасні технології та активізуючі засоби і перевірені методичні рекомендації і матеріали; вчителі залишаються не підготовленими, пасивними, без вмотивованого ставлення до власного здоров'я і ЗСЖ та до виховання ЗСЖ у школярів.

До важливих завдань навчально-виховного процесу сучасної загальноосвітньої школи (ЗОШ) відноситься і формування в учнів знань про здоров'я, ЗСЖ та безпеку життєдіяльності, що покладається, насамперед, на вчителя з відповідних навчальних дисциплін і залежить від рівня його готовності до такої роботи. Тому ми робимо спробу проаналізувати зазначену проблему, визначити основні напрямки її розв'язання у педагогічній діяльності вчителів у ЗНЗ та під час підготовки вчительських кадрів у педагогічних ЗВО, а також на основі історико-генезисного принципу простежити становлення проблеми формування у школярів здоров'я та ЗСЖ і, врешті, окреслити основні науково-педагогічні положення подальшого її вдосконалення та розвитку.

Пріоритетні напрямки підготовки вчителів до виховання в учнів здорового способу життя.

У процесі еволюційного розвитку людство завжди сприяло поліпшенню здоров'я людини, забезпечуючи умови проживання та її добробуту. Постійний поступ людини залежить від прогресу, який, з одного боку, сприяє поліпшенню засобів праці, а з іншого, – удосконаленню організації праці, що забезпечує її продуктивність і зумовлює розширення обсягу потреб, постійну зміну способів їх задоволення, зміну способу життя, культури і побуту. При цьому кожна людина, як особистість, усвідомлює, що спосіб життя повинен бути індивідуальним і здоровим, хоча й він визначається рівнем взаємозв'язків з навколишнім середовищем та реаліями буття. На нашу думку, варто зазначити, що організація ЗСЖ залежить від індивіда, який одночасно є і суб'єктом, і об'єктом своєї діяльності. Важливу роль у цьому відіграє культура, яку потрібно розглядати як особливий і своєрідний спосіб організації та розвитку життєдіяльності людини, що реалізований у продуктах матеріальної і духовної праці, у системах соціальних норм та установок, а також у духовних цінностях та сукупності ставлення людини до природи, людей між собою і до самих себе. До того ж культура характеризує особливості поведінки, свідомості і діяльності людини у конкретних сферах суспільного життя (праці, побуті, мистецтві,

політиці), може фіксувати спосіб життєдіяльності певного індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому, а також його моральні принципи.

У способі життя індивіда завжди виявляються деякі елементи його індивідуальності. Тому потреба у здоров'ї має загальнолюдський характер, оскільки властива як окремим індивідам, так і суспільству в цілому. Виокремлення проблеми здоров'я, бажання забезпечувати його індивідуальну профілактику, усвідомлення орієнтації на здоров'я різних форм життєдіяльності – це лише деякі показники загальної культури людини. Наповнення змістом цього компонента культури передбачає врахування національних традицій та зв'язків із закономірностями ЗСЖ. Тому проникнення у проблему формування здорового способу життя засобами педагогічного впливу є проникненням у духовну скарбницю людства, що дозволяє оволодіти багатовіковим досвідом й одночасно визначити особливості виявлення та можливості позитивної реалізації проблеми у наш час. Вивчення національних та світових оздоровчих систем сприяє формуванню національної свідомості і розвитку здатності майбутніх педагогічних фахівців до сприйняття різноманітних оздоровчих підходів та успішної реалізації їхніх основних положень.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень доводить, що і дотепер відсутні методичні рекомендації та дидактичні матеріали, які забезпечували б формування готовності майбутніх учителів до виховання ЗСЖ молоді. Достатньо зазначити, що у працях Г. Апанасенка, І. Брехмана, В. Войтенка, О. Кудрявцевої, Ю. Лісіцина окреслена проблема не має достатнього розвитку. Ми позитивно оцінюємо названі праці, адже вони, маючи суто науковий, дослідницький характер, містять теоретично обґрунтовані напрямки подальшого розвитку таких розробок, однак, на жаль, залишають поза увагою освітні аспекти цієї проблеми.

У зв'язку з цим варто проаналізувати новий напрямок досліджень, який сформувався як самостійна наука про здоров'я людини – *валеологію*. Незважаючи на незначний час з моменту виникнення і становлення цієї нової наукової галузі, слід відзначити її досить інтенсивний розвиток, що зумовлено низкою особливостей: *по-перше*, вона є інтегрованою науковою галуззю, яка

базується на тісному взаємозв'язку уже розвинених інших наук (медицини, біології, педагогіки, психології, екології, соціології та філософії), тому її становлення здійснюється на вже підготовленому науковому фундаменті; *по-друге*, як нова наука про здоров'я вона відбиває досить важливий та актуальний напрямок подальшого розвитку суспільства, оскільки проблема здоров'я людини стала глобальною проблемою всього людства на Землі; *по-третьє*, сьогодні у цій галузі відбувся поділ на теоретичну і практичну частини; *по-четверте*, у сучасних умовах, коли в усіх навчальних закладах введена наскрізна валеологічна освіта, є підстави стверджувати, що ця галузь відбулася й пройшла шлях становлення і як навчальна дисципліна. Тому її взаємозв'язки з іншими науками та навчальними курсами доречно подати у вигляді схеми (рис. 1),

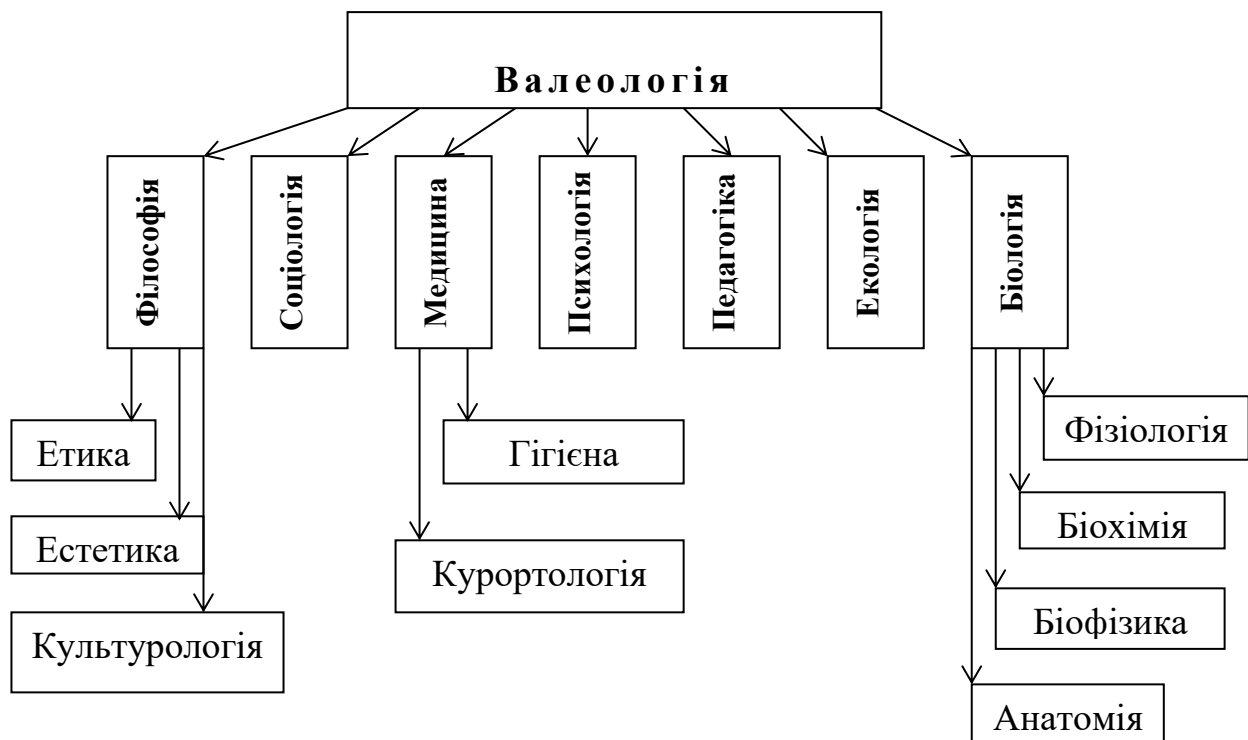

Рис. 1. Взаємозв'язки між науковими напрямками при формуванні
готовності майбутніх учителів до виховання в учнів ЗСЖ

в якій графічна інтерпретація набуває високого рівня переконливості та ілюстративності психолого-педагогічних явищ.

Знання про людину і можливість передання здобутків молодшому поколінню як духовних, ментальних, психічних, фізичних, анатомо-фізіологічних, соціальних та інших структур і виявлень, інтегрується в єдине вчення про фундаментальні закони формування, зміцнення, збереження здоров'я людини, у теорію і практику управління здоров'ям, що претендує на виокремлення у самостійну наукову галузь.

Аналіз даних щодо підготовки студентів різних педагогічних ЗВО України засвідчує те, що є певні зміни у змісті професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, зокрема в опануванні теоретичними знаннями і практичними вміннями щодо методики розвитку життєвих навичок учнів і формування гармонійно розвинених, фізично, психічно, соціально і духовно здорових громадян України.

Як справедливо вважають С. Страшко, Л. Животовська [95], Г. Тимченко, А. Тимченко [96] забезпечення підготовки відповідних кадрів за відсутності підручників, посібників, єдиних програм і державного стандарту з валеології викликають значні труднощі.

Зокрема, у дослідженнях В. Бутенко [97], Н. Бідненко [98], С. Гаркуша [99] зазначається, що в навчально-методичному забезпеченні проблеми ЗСЖ у процесі вивчення низки навчальних дисциплін «Вікова фізіологія та валеологія», «Охорона життя і здоров'я», «Фізична культура» досить часто спостерігається дублювання змісту освітнього матеріалу (значення рухової активності; уміння виконувати ранкову гімнастику, фізичні вправи, гартувальні процедури), навчальний матеріал не диференційовано між предметами. У цьому ж дослідженні констатується, що більшість учителів із даного напрямку не мають належної підготовки. Зокрема, нашими дослідженнями встановлено, що за період навчання в університеті рівень готовності студентів IV курсу до виховання здорового способу життя школярів зазнав позитивної зміни, але малопомітно (у межах лише 20%). Ми з'ясували, що серйозні труднощі у студентів викликають такі причини, як недостатність навчально-методичної літератури (24,2%), обмаль часу для пошуку необхідної інформації (65,3%), в

університеті не приділяється належна увага питанням підготовки до виховання у школярів основ здоров'я і ЗСЖ (12,6%).

Зауважимо, що відсутність літератури гальмує педагогічний вплив та ефективність навчального процесу взагалі, ускладнює можливість отримання своєчасної і потрібної навчально-методичної допомоги у розв'язанні будь-яких навчально-виховних проблем. Частина студентів звертає увагу на те, що питання виховання ЗСЖ ще не отримують у вищій педагогічній школі належного осмислення, що потребує перегляду принципів інформаційного забезпечення існуючої практики підготовки майбутніх учителів до розв'язання цієї проблеми у зв'язку з вихованням ЗСЖ в учнів через упровадження, наприклад, нових навчальних курсів і спецкурсів, які гармонізували б потреби у переданні студентам теоретичних і методичних знань та формували б уміння і навички їх реалізації у практиці педагогічної діяльності у ЗНЗ.

Зокрема, Н. Бідненко [98] акцентує увагу на тому, що валеологія має навчити кожного школяра берегти своє здоров'я, а для успішної реалізації цього завдання потрібно готувати усіх учителів. За цих умов, як справедливо зазначають І. Бех, В. Бутенко, С. Кондратюк та ін., виховання основ здоров'я і ЗСЖ як у загальноосвітніх навчальних закладах, так й у ЗВО повинно бути спрямоване на розв'язання завдань розвитку та збереження здоров'я, розкриття потенціалу фізичних, психічних, духовних та соціальних якостей будь-якої молоді людини. Тому, розробляючи нові стандарти підготовки фахівців з вищою освітою, необхідно змістити акцент з вузькопрофесійної підготовки на введення до навчальних планів дисциплін, які сприяють орієнтації на нове усвідомлення взаємозв'язків людини і природи, сенсу життя, призначення людства; необхідно виховувати у молоді ставлення до власного здоров'я як до найвищої цінності. Лише за цих обставин можна говорити про формування творчої людини з новим світоглядом, що відповідає потребам суспільства, здатної розв'язувати проблеми сьогодення. Ці завдання повинні знайти свою реалізацію, зокрема, і через підготовку вчителів природничих дисциплін.

У проекті концепції безперервної валеологічної освіти і виховання визначено два основних складники:

– освіта студентів про здоров'я та ЗСЖ має сприяти отриманню спеціальних знань та навичок, необхідних для виховання відповідного світогляду, поведінки та здорового способу життя як важливої умови й ефективного механізму формування, збереження і зміцнення духовного, психічного і фізичного здоров'я;

–умови навчання, праці та відпочинку студентів мають забезпечити гармонійний розвиток з метою формування, збереження і зміцнення здоров'я дітей, підлітків і молоді, що, з одного боку, передбачає отримання системи знань про збереження та зміцнення здоров'я, з іншого, – розв'язання проблеми упровадження здоров'язберігаючих технологій та підготовку відповідних фахівців.

Структура сучасної освіти педагогічних працівників з проблеми основ здоров'я і здорового способу життя передбачає декілька рівнів їх підготовки відповідно до ступеневої освіти в Україні.

У системі підготовки вчителів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр» у навчальних планах педагогічних ЗВО усіх рівнів акредитації, передбачається загальноосвітній курс «Основи валеології», обсягом *один кредит*. При цьому передбачається, що зміст курсу і час його викладання мають бути узгодженими з іншими нормативними дисциплінами («Віковою фізіологією та валеологією», «Основами медичних знань», «Основами безпеки життєдіяльності») і увага зосереджується на такому: здоров'я і хвороба, вплив на стан здоров'я соціальних і екологічних чинників, попередження хвороб і девіантної поведінки молоді.

За освітньо-кваліфікаційним рівнем «Магістр» передбачається фахова підготовка вчителя до викладання шкільних предметів з основ здоров'я, де розглядаються: розуміння сучасних демографічних проблем, усвідомлення їх актуальності та важливості; готовність учителя формувати, зберігати і поліпшувати здоров'я дитини; формування знань та умінь для створення

сприятливих умов навчання й виховання у закладах освіти; відродження кращих традицій української педагогіки, родинної педагогіки, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я дитини, що інтегрується у курсах «Вікова фізіологія та валеологія», «Основи безпеки життєдіяльності людини», «Основи медичних знань» *обсягом не менше п'яти кредитів*. Для забезпечення фахової підготовки вчителя у навчальні плани вводиться курс «Теорія та методика валеологічної освіти», в якому розкривається методика навчання, з'ясовується, як краще подати основний зміст навчального матеріалу для його розуміння дітьми.

Виховання ЗСЖ в учнів основної школи має відбуватися з урахуванням освітніх програм, які з часом змінюються і потребують перегляду, зокрема удосконалення змісту програми курсу «Людина та її здоров'я». Ми дотримуємося погляду дослідників з цього питання, що таке поєднане узгодження потребує повного використання резервів і потенційних можливостей цього предмета для виховання ЗСЖ. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільним є створення програми факультативного курсу, під час викладання якого для досягнення успіху, наприклад, Г. Голобородько [100] пропонує дотримуватися комплексного підходу: зокрема, розроблено інтегрований факультативний курс «Моє здоров'я», що формує в учнів поняття здорового способу життя; обґрунтовано принципи добору змісту, форм занять та розроблено систему цілеспрямованої діяльності щодо формування ЗСЖ.

Нам імпонує ідея Д. Касенюка [101] розглядати ЗСЖ як взаємодію взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: 1) *цільового*, який відбиває поставлену мету та її прийняття; 2) *мотиваційно-ціннісного*, який характеризує ієрархію цінностей особистості щодо ЗСЖ (ставлення, вплив на життя, цілеспрямованість); 3) *змістовно-операційного*, що представлений як система знань, уявлень про ЗСЖ, формування необхідних умінь і навичок, високого рівня оволодіння світоглядними та морально-естетичними нормами; 4) *програмно-орієнтованого*, який дозволяє скласти програму ведення ЗСЖ з урахуванням індивідуального і колективного запиту та спрямовувати їх на активний спосіб

життя; 5) *емоційно-вольового*, що визначає психічну сферу життєдіяльності людини; 6) *діяльнісного*, який відбиває рівень залучення особистості до цілісної системи здорового способу життя; 7) *оцінювального*, що викликає емоційну забарвленість кінцевих результатів.

У процесі виховання у старшокласників здорового способу життя цінними є такі педагогічні умови: 1) *цілеспрямована мотивація* до ЗСЖ; 2) *планомірне формування знань, умінь і навичок*, необхідних для самостійного виконання вимог та розвитку основних фізичних якостей; 3) *залучення до самостійних занять* із фізичної культури і спорту; 4) *налагодження системи контролю* за пропонованою методикою і фізичною підготовкою старшокласників [102].

До основних завдань і вимог педагогічної діяльності з виховання здорового способу життя ми відносимо такі:

- роз'яснення школярам (з урахуванням віку, статі, соціальних умов, рівня розвитку) згубних наслідків шкідливих звичок і їхнього впливу на здоров'я людини, формування у кожного школяра правильних поглядів на конкретне соціальне явище або створені небезпеки;
- формування позитивних звичок, що стримують від негативних потягів, а також формують непримиримість до зловживань;
- своєчасне виявлення та оцінка тих обставин, що спричиняють шкідливі звички і сприяють їм.

Не заперечуючи ідеї Т. Руденко [103], А. Турчака [104] про можливість поетапної організації та реалізації педагогічної профілактики, зауважимо, що у формуванні у молоді уявлень про здоров'я варто мати на увазі і той факт, що поетапність спрямованих педагогічних дій і заходів може змінюватися залежно від виду шкідливої звички та терміну, який мав місце у небажаному виявленні хибних дій, адже різні шкідливі звички можуть по-різному впливати на здоров'я людини та на формування її залежності від виду звички. Наприклад, тютюнова чи алкогольна залежність вимагає простіших умов проведення профілактики, аніж шкідливі звички, що пов'язані із наркотичною залежністю чи захворюванням на СНІД.

За такого підходу до поняття «профілактика», акцентуючи увагу на тому, що використовуватимемо його саме як «педагогічна профілактика», ми маємо розуміти, що за своєю сутністю вона є *комплексом* різних форм, методів, прийомів і засобів *педагогічного впливу*, які мало чим відрізняються від тих, що вчитель (зокрема, учитель природничих дисциплін) традиційно використовує у своїй педагогічній виховній діяльності на уроках та в позаурочній роботі. Однак, за змістом (і це ми добре маємо усвідомлювати) вони мають бути спрямованими на виховання в учнів ЗСЖ. Важливо знати, що самі форми, методи, прийоми чи засоби виховання нічого не дають без цілеспрямованої діяльності вчителя, який і організовує, і реалізує певні ідеї у розв'язанні проблеми виховання здорового способу життя кожної особистості. А тому конкретні пропозиції та методичні рекомендації, а також конкретні заходи, сценарії та плани їх проведення за змістом та формою, методикою проведення і методичним забезпеченням мають бути запропонованими вчителю після відповідної перевірки у конкретних ситуаціях, надаючи йому можливість працювати з конкретною групою школярів залежно від обставин.

Такі *методичні пропозиції* мають враховувати усі аспекти під час розв'язання кожної конкретної проблеми й одночасно розв'язання проблеми виховання особистості у загальнокультурному аспекті за таких умов:

- охоплювати певний обсяг теоретичних знань, умінь і навичок із проблеми виховання кожної особистості, ґрунтуватися на конкретному матеріалі і складати зміст необхідної інформації;

- передбачати використання традиційних і нових форм ознайомлення з важливою інформацією та трансформування її у зміст для виховних цілей;

- опрацьовувати найбільш ефективні методи і відповідні їм засоби з метою подання вибраного змісту і визначення доцільних педагогічних технологій, зокрема й комп'ютерні технології, що одночасно сприяють підвищенню інтересу, мотивації та потреби пізнання;

- створювати навчально-методичні комплекси для розв'язання проблеми з посиленням активності самостійної діяльності учнів, розширенням

комп'ютерно-орієнтованих засобів і дидактичних ігор та ігрової діяльності з урахуванням віку, інтересів та індивідуальних нахилів і побажань школярів;

–узгоджувати педагогічні дії з реалізацією завдань виховання здорового способу життя, а також узгоджувати ці аспекти з планами та інтересами кожної особистості школяра.

На підставі того, що педагогічна профілактика є досить широким комплексом різних педагогічних технологій, вартими підтримки є ідеї про те, що бесіди, лекції, диспути з фізіології, соціології, поведінки школярів повинні посісти одне з провідних місць у позакласній роботі та під час вивчення змісту навчальних дисциплін на уроках. Однак, цього ще недостатньо для успішного розв'язання проблеми виховання ЗСЖ, оскільки у цьому процесі мають бути використані *міжпредметні та міждисциплінарні зв'язки*. До того ж, йдеться не лише про зв'язки між спорідненими навчальними предметами, а й про загальнодидактичні принципи організації виховної роботи під час навчання дисциплін гуманітарного профілю та дисциплін природничо-математичного циклу, а також дисциплін із музики і співів, основ здоров'я і фізичної культури, що *актуалізують принцип гуманізації*. Відповідне місце мають посісти лекції з правознавства, виховні можливості уроків літератури, історії тощо.

Для реалізації такої ідеї варто розробити конкретні рекомендації з різних предметів. У таких методичних порадах мають пропонуватися конкретні методи і засоби педагогічного впливу на конкретних заняттях та в позаурочний час. Така змістовна діяльність повинна базуватися на систематичних, цілеспрямованих зусиллях усіх інституцій та організацій, сім'ї та школи і, зокрема, учительських кадрів. Однак, у педагогічній профілактиці з-поміж школярів основна роль належить саме вчителям. Тому у своїх дослідженнях ми робимо акцент на проблемі *підготовки майбутніх учителів до виховання в учнів ЗСЖ*, оскільки: *по-перше*, у сучасній загальноосвітній школі дисципліни природничо-математичного циклу посідають досить важливе місце у формуванні світогляду усіх школярів і мають неабиякий вплив на виховання в цілому кожного учня, а у вихованні основ здоров'я і ЗСЖ цей аспект мало враховується і залишається

недостатньо реалізованим; *по-друге*, час на вивчення природничих дисциплін з урахуванням класноурочної системи та всього комплексу позаурочної навчально-виховної роботи у школі більший, ніж передбачається на інші дисципліни і навіть тих, на яких традиційно здійснюється лише виховання ЗСЖ школярів (зокрема гуманітарні дисципліни, фізичне виховання); *по-третє*, навчальна дисципліна з основ здоров'я, що зараз вивчається у 1 – 9 класах є інтегрованою навчальною дисципліною, де питання змісту поєднуються і взаємодоповнюються гуманітарними та природничими дисциплінами, що спрямовані на формування інтелектуально, фізично і психічно здорової людини, котра може активно сприяти розвитку суспільства, забезпечуючи здоровий спосіб життя для себе та оточення.

У процесі планування різних форм позакласної роботи з метою педагогічної профілактики шкідливих звичок учитель має передбачати:

–реалізацію і виконання виховних заходів, що затверджені як *загальношкільні з конкретних напрямків виховної роботи*; проведення цілеспрямованих бесід, а також вечорів відпочинку і диспутів, де є можливості активізувати учнів під час обговорення конкретної проблеми та з'ясування рівня її розуміння, бачення та побажання у її розв'язанні; підготовка і виступи школярів про шкідливі звички та їх вплив на здоров'я людини; тематичні обговорення книг, кінофільмів, телепередач;

–організація та проведення *індивідуальної роботи зі школярами*; стимулювання ініціативи дітей до боротьби зі шкідливими звичками та пропаганди ЗСЖ;

–постійний контроль та аналіз стану проблеми виховання ЗСЖ школярів.

Тому під час вивчення відповідних дисциплін у педагогічних ЗВО для майбутніх учителів важливо формувати моральну свідомість студентів як резерв підвищення ефективності виховання, що одночасно позитивно сприятиме і загальній профілактиці поведінки з-поміж студентської молоді.

За цих обставин майбутній учитель повинен враховувати низку таких факторів: 1) мати чіткі уявлення про призначення вибраної форми виховного

впливу (лекції, бесіди чи диспуту); 2) уявляти, що конкретно можна зробити для зменшення, а зрештою й для викорінення конкретного недоліку; 3) визначити, проти яких помилкових думок, позицій спрямувати свою діяльність.

Одночасно результати нашого аналізу і констатувального експерименту переконують, що реалізація будь-якої комплексної програми з виховання ЗСЖ вимагає застосування оздоровчих систем різної спрямованості, частина з яких вже попередньо згадувалася. Зазначимо, що поза увагою залишився психолого-педагогічний аспект таких оздоровчих систем і програм. Тому мусимо узагальнити, що підходи до методів педагогічного впливу на виховання ЗСЖ далекі від досконалості, а для подальшого їхнього поліпшення є потреба звернення до педагогічної спадщини. З цією метою не можна оминати увагою твори В. Сухомлинського, необхідно розглянути їх в аспекті сучасного розуміння процесу навчання й виховання у ЗНЗ.

Досить переконливою є теза, яка міститься у праці «Серце віддаю дітям», в якій відомий педагог стверджує: «Я не боюсь ще й ще раз повторювати: турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра в свої сили. Якщо виміряти всі мої турботи й тривоги про дітей, – продовжує далі педагог, – протягом перших 4 років навчання, то добра половина з них – про здоров'я» [105].

Для нашого дослідження є досить вагомим те, що здоров'я дитини В. Сухомлинський трактує комплексно – з педагогічних позицій, а не лише у медичному тлумаченні, як відсутність хвороб. За цих умов він доводить, що у навчально-виховному процесі ми маємо справу з особистістю, яка вміє мислити, а здатність у дитинстві сприймати і пізнавати навколишній світ залежить саме від здоров'я дитини. Одне з найважливіших завдань учителя – вивчити внутрішній духовний світ дитини й особливо її мислення. З огляду на зазначене, на думку В. Сухомлинського, варто виокремити такі аспекти формування та збереження здоров'я дітей:

1. У розв'язанні проблем здоров'я дитини основною умовою залишається індивідуальний підхід до учня. Тому важливим компонентом у вихованні та всебічному розвитку дитини є уміння педагога навчити її думати, спостерігати, сприймати навколишній світ реально і робити з цього відповідні висновки стосовно здоров'я зокрема.

2. Початкова школа є «Школою радості»; учитель є наставником, другом, товаришем, що формує основу психічного здоров'я дітей і вчителів.

3. У школі значної уваги заслуговує природне джерело оздоровлення дітей: ранкова гімнастика і душ, улітку – купання у ставку до пізньої осені та ходіння босоніж, мандри до лісу, в поле. Природа має розглядатися як сад здоров'я, фізичного і духовного, а уроки мислення на природі – то мандрівка до джерела емоцій, образного сприйняття світу, єднання з прекрасним і початок духовного здоров'я дітей.

Одночасно В. Сухомлинський досить влучно висловлює глибоке переконання про потребу піклування про здоров'я вчителів – фізичного, психічного, морального і духовного, оскільки без цього неможливо досягнути бажаних результатів і серед дітей.

Аналіз фактичного матеріалу [106, с. 13, с. 14] засвідчує, що особливим і специфічним підходом у розв'язанні проблеми виховання ЗСЖ варто розглядати словесні настанови, які людина дає собі, адже вміле використання текстів завчасно підготовлених настанов може допомогти уникнути конфліктних ситуацій, зняти наслідки стресу, зміцнити своє здоров'я й одночасно досягти внутрішньої гармонії.

На переконання Т. Титаренко [107] *настанова* дає можливість детермінувати вибірково комунікативну активність людини, спрямовувати її на самозбереження та саморозвиток. Варто зазначити, що настанови мають ще низький рівень ефективності у формуванні ЗСЖ і пояснюється це тим, що в юнацькому віці здоров'я сприймається як цінність абстрактна, тобто як така, що мало співвідноситься із повсякденними звичками молодшої особи, мало пов'язана із стилем її життя. За цих умов більшої вагомості, на нашу думку, набувають

соціальні настанови, що передбачають наближення розуміння сутності настанов на здоровий спосіб життя до механізмів психолого-педагогічного впливу, на їх формування в особистості.

Отже, проаналізовані здобутки засвідчують, що основною метою системи виховання має бути всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, а сам процес виховання має здійснюватися через відповідну організацію життя і діяльності учнів, унаслідок щоденного впливу через морально-етичне та естетичне середовище, гуманізацію міжособистісних стосунків дітей і батьків, учнів і педагогів, молоді та оточуючих.

З погляду нашого дослідження видається доцільним аналіз розвитку проблеми виховання ЗСЖ особистості з урахуванням міжнародного досвіду. Зокрема, у посібнику для фахівців зі здоров'я дітей у США подається програма «Школа здоров'я», розроблена у 1987 році. Названа програма в цілому не відрізняється від вітчизняних. Однак, у ній цікавим є особистісно-центричний підхід, який передбачає зосередження основної уваги на характеристиках проблем школярів, зокрема, йдеться про «Динамічний дисплей школяра», який є аналогом того, що у нас називають «Паспортом здоров'я» чи «Карткою здоров'я».

Досить вагомий і значний крок у розв'язанні проблеми формування ЗСЖ зроблено ВООЗ, яка ініціювала міжнародний проект «Навчання життєвим навичкам» (НЖН, 1993 р.), в якому йдеться про формування у дітей навичок, необхідних для подолання труднощів в опануванні сучасного життя; про розвиток здатності до самозахисту від різноманітних проявів насильства.

До дієвих інструментів цього проекту слід віднести розділ «Навчання життєвим навичкам у школах», доповнений у 1997 р., що визначав основні напрямки розвитку програм із НЖН у школах. У ньому розглядаються концептуальні теоретичні та практичні аспекти проблеми створення та впровадження програм з підготовки школярів до життя. Ці засади окреслюють 5 положень, на яких мають базуватися подібні програми: 1) самоповага та емпатія; 2) спілкування та міжособистісні стосунки; 3) прийняття рішень та розв'язання

проблеми; 4) творче та критичне мислення; 5) уміння долати емоції та стреси. Зазначені засади були покладені в основу впровадження курсів з НЖН у системах освіти різних країн.

Як позитивний напрямок у розвитку проблеми НЖН слід визнати, що у сучасних умовах фахівці виокремлюють 8 принципів, які є основою розв'язання проблеми: 1) всебічність програм; 2) залучення до участі в програмі батьків; 3) тренінговий підхід; 4) співпраця; 5) культурна адекватність; 6) оцінка ефективності; 7) цінності; 8) зв'язок програм із суспільним розвитком.

Варто підкреслити, що створювані програми впроваджуються державними інститутами та громадськими організаціями, а також приватними закладами та особами, які готують, а також акредитують ці програми й одночасно є партнерами освітніх закладів.

Однією з цікавих, на нашу думку, є програма "The Million Dollar Machine: Life Skills Enrichment Program" [109], яка введена у навчальні плани в 1987 році у 25 штатах США і є обов'язковим курсом для школярів. Основні компоненти програми спрямовані на розвиток самооцінки, комунікативних навичок, прийняття рішень, здатності сказати «ні». Результативність навчання забезпечується розробкою уроків-тренінгів з урахуванням вікових категорій учнів.

Отже, аналіз проблеми переконує, що слід більше спиратися на активність суспільних груп та послідовно активізувати профілактичну діяльність, ефективно пропагувати з-поміж молоді й переконливо доводити переваги здорового способу життя. Усі профілактичні заходи повинні мати педагогічну підтримку, відповідне забезпечення для виховання ЗСЖ, а основне – для реалізації таких завдань мають бути підготовлені відповідним чином фахівці – учительські кадри, серед яких важлива роль відводиться вчителям природничих дисциплін.

Зрозуміло, що проблема здоров'я населення буде розв'язана тоді, коли впровадження ЗСЖ стане одним із основних моментів у всій державній політиці. З огляду на суперечності, які ще існують у нашому суспільстві, проблема

потребує комплексного підходу у формуванні концепції здоров'я людини. Такий підхід має поєднувати визначення рівня здоров'я і навчання веденню ЗСЖ, підбір оздоровчих систем, відповідні конкретні рекомендації медиків і педагогів. Одним з ефективних орієнтирів і напрямків розв'язання проблеми виховання у школярів здорового способу життя є формування готовності майбутніх учителів до реалізації ідей ЗСЖ у майбутній професійній діяльності. При цьому особливого значення набуває *підвищення рівня інформованості* студентів і молоді, *мотивації до ЗСЖ* і безпечної поведінки введенням нових навчальних курсів і програм та методик, *підготовки* високопрофесійних педагогічних кадрів *для профілактики і розв'язання проблем* за цим напрямком, *поліпшення системи ранньої профілактики, психолого-педагогічного діагностування, індивідуальної роботи та розробка конкретних сценаріїв і заходів для ефективної педагогічної діяльності у вихованні школярів*. Це є підґрунтям концептуальних засад виховання ЗСЖ, наголошені Оттавською Хартією, *що ілюструють суттєву відмінність сучасного підходу на міжнародному рівні від традиційного для освітньої галузі в українському суспільстві і визначають ідеї активного виховання ЗСЖ*:

- виховання ЗСЖ має стосуватися не тільки офіційно спеціалізованих структур (наприклад, охорони здоров'я), а виходити за їхні межі, порушуючи проблеми загального добробуту, освіти, культури кожної особистості;

- здоров'я є основним ресурсом для забезпечення громадського та особистісного, соціального й економічного розвитку, це важливий вимір якості життя, показник конкурентноспроможності людини і держави в цілому; тому усі умови (політичні, економічні, суспільні, культурні, поведінкові та біологічні) існування людини мають бути спрямовані на розв'язання проблеми сприяння здоров'ю. Зробити ці умови сприятливими можна, реалізуючи конкретні педагогічні дії і заходи, що складають комплекс педагогічної діяльності відповідно до підготовлених учительських кадрів із виховання в учнів ЗСЖ;

- упровадження ідеології виховання ЗСЖ не є запорукою позитивних змін, оскільки люди неспроможні досягти найповнішого потенціалу здоров'я. Тому

досить важливо визначити напрямки педагогічного впливу, де оцінка і контроль (самооцінка і самоконтроль) є дієвим компонентом для оцінки реальної ситуації;

– заходи виховання ЗСЖ повинні бути спрямовані на зменшення відмінностей у стані здоров'я і забезпечення людям рівних й однаково результативних можливостей, ресурсів для досягнення найповнішого потенціалу свого здоров'я.

Виділені положення свідчать про *потребу формування пріоритету ЗСЖ* й особливо у процесі подальшого розвитку освітньої галузі, а також під час підготовки висококваліфікованих педагогічних фахівців у педагогічних ЗВО.

Пріоритетним напрямком стає необхідність *формування готовності* майбутніх учителів до виховання в учнів ЗСЖ. Основне місце у досягненні цієї мети посідає закріплення *навичок ЗСЖ* та *активне формування* спеціальних валеологічних *знань* через реалізацію відповідних педагогічних *умов*, які сприятимуть у майбутній педагогічній діяльності *гармонійному розвитку особистості* школяра.

Критерії та показники готовності майбутніх учителів до виховання в учнів здорового способу життя.

Розв'язання проблеми кваліфікованої підготовки майбутніх учителів до ефективного виховання у школярів основ здоров'я і ЗСЖ вимагає, насамперед, з'ясування сутності поняття професійної готовності в освітянській сфері, яке у спеціальних дослідженнях трактується по-різному.

Зокрема, у психолого-педагогічній літературі з професійної підготовки вчителя використовуються такі поняття, як «готовність до діяльності», «психологічна готовність», «професійна підготовленість» та ін.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє зробити узагальнення у визначенні кількох підходів до розуміння сутності поняття «готовність».

Один із них оцінює «готовність» як функціональний стан, що характеризує рівень підготовки людини до професійної діяльності. З погляду функціонального підходу *діяльність* розглядається як *система компонентів*, що визначає *змістовні та операційно-процесуальні аспекти готовності*.

Інший підхід доводить доцільність віднесення *готовності до професійної діяльності на особистісному рівні*.

Зацікавленість до проблеми готовності саме у педагогічній діяльності відбилася у декількох напрямках досліджень, кожен з яких становить практичну цінність і віддзеркалює перспективні *напрямки формування професійної готовності майбутнього педагога*.

М. Левітов характеризує готовність як придатність (непридатність) фахівця для виконання певної роботи. При цьому він виділяє *тривалу* (глобальну) та *ситуативну* готовності. *Глобальна готовність* розглядається як потенційна і може діагностуватися на теоретичному рівні, вона означає наявність у вчителя достатньої підготовки для успішної реалізації певних завдань. *Ситуативна готовність* розглядається як здатність до реалізації потенційних можливостей у конкретній ситуації (оцінюється за емоційним фоном, внутрішнім станом учителя та учнів). Ситуативна готовність як динамічний стан особистості, її внутрішня націленість на певну поведінку, мобілізує сили на активні цілеспрямовані дії і визначає її продуктивність за конкретних умов. Виокремлюється і *тривала* (постійна) *готовність*, яка формується у результаті спеціально організованих педагогічних заходів. На відміну від ситуативної, тривалій готовності властиві заздалегідь набуті знання, уміння та навички, якості і мотиви діяльності.

Важливе значення мають висновки А. Линенко [110] про те, що готовність не є природженою, вона виникає внаслідок певного досвіду, заснованому на позитивному ставленні людини до діяльності, усвідомленні мотивів і потреб у цій діяльності, об'єктивізації предмета і способів взаємодії з ним.

Л. Григоренко [111] доводить, що професійна готовність учителя – це сукупність професійно-педагогічних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які забезпечують результативність його педагогічної діяльності.

Однак, таке визначення відбиває лише глобальний аспект готовності, а практика засвідчує, що в діяльності виявляється і ситуативний аспект, якщо вчитель може (чи не може) залучитися до діяльності за певних обставин.

М. Дяченко та Л. Кандибович оцінюють готовність як якісний показник саморегуляції особистості на різних рівнях: фізіологічному, психологічному, соціальному. За цих обставин готовність є вибірково-прогнозувальною активністю особистості у процесі її підготовки до діяльності з моменту визначення мети на основі усвідомлених потреб і мотивів. Згодом готовність розвивається за виробленим планом, установками, узагальненими моделями дій. На завершальній стадії готовності відбувається перетворення її на предметні дії, які відповідають певним способам діяльності.

Такий поділ і диференціація феномену готовності на складники, на нашу думку, є логічною, оскільки такий підхід уможливорює послідовне планування формування, а в подальшому як наслідок педагогічного впливу – коригування рівня сформованості кожного складника.

Зокрема, С. Васильченко [112] виходить із розуміння готовності до педагогічної діяльності як особливої форми суб'єктивного віддзеркалення дійсності, яке виявляється у самій діяльності, є істотною передумовою і визначає її ефективність. Доцільність виділення зазначеного утворення як *системної характеристики соціальної активності педагога* передбачає врахування рівня залученості до педагогічної діяльності, усвідомлення своєї ролі в освітньо-виховному процесі, рівня педагогічної компетентності, оволодіння педагогічним досвідом і ступеня його досконалості, спрямованості на подальше професійне самовдосконалення.

Н. Урум [113], Л. Хомич [114] наголошують, що основним завданням у підготовці вчителя є формування суб'єкта професійної діяльності, здатного визначати і творчо розв'язувати педагогічні проблеми у спільній діяльності з учнями.

Отже, розглядаючи готовність будь-якого вчителя до педагогічної діяльності як сукупність особистісних передумов, набуття стану психологічної спрямованості у процесі формування відповідних знань, умінь та навичок, що забезпечують її ефективне виконання, ми акцентуватимемо увагу на виявленні та класифікації цих передумов згідно з готовністю вчителя до виховання у

школярів ЗСЖ, тобто їхнього змістового наповнення та операційно-процесуального аспекту, що відбиває програмно-орієнтовний, емоційно-вольовий і, передусім, діяльнісний підходи у формуванні знань, умінь і навичок з основ здоров'я та здорового способу життя.

Відтак, узагальнений аналіз наукових досліджень щодо структури готовності фахівців до педагогічної діяльності дозволяє визначити готовність педагога до виховання в учнів основ здоров'я і ЗСЖ як стан, що характеризується психологічною налаштованістю на діяльність, глибоким розумінням її змісту та завдань, опануванням відповідними методами, засобами та прийомами у поєднанні з високорозвиненою рефлексією та емпатією, перцептивними та комунікативними здібностями, педагогічним тактом.

Окрім того, результати нашого теоретичного аналізу уможливають визначення структури готовності майбутніх учителів до виховання школярів взагалі і, зокрема, до виховання у них ЗСЖ.

Вихідним компонентом готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності є *цільовий*, мета якого передбачає забезпечення готовності майбутнього вчителя до виховання в учнів ЗСЖ.

Цільовий структурний компонент тісно пов'язаний з іншими компонентами готовності вчителя до валеологічної освіти, а саме: *мотиваційно-ціннісним; змістовим; операційно-процесуальним*. Ці важливі компоненти готовності тісно взаємопов'язані та сприяють формуванню тривалої (глобальної) готовності майбутнього фахівця, якого готує педагогічний ЗВО, та ситуативної готовності, яка відбиває динамічний стан особистості, рівень і якість якої визначається за наслідками його діяльності за певних (конкретних) умов.

Разом із тим, на наше переконання, має бути й *оцінювальний* компонент, що також відноситься до основних у складі готовності, за допомогою якого можна не лише контролювати рівень і якість готовності майбутнього фахівця, а й досягати необхідного рівня і, таким чином, коригувати готовність майбутнього фахівця, доводячи її до певного (конкретно визначеного) рівня для реалізації відповідної діяльності. Враховуючи сутність і функції зазначених основних

компонентів готовності, ми доповнили їх ще одним, який розширили і визначили *оцінювально-коригувальним*.

Враховуючи системно-структурний аналіз, оцінювально-коригувальний компонент готовності тісно пов'язаний (через мотиваційний) з іншими основними компонентами готовності фахівця до професійної діяльності. Одночасно він за результатами діяльності та оцінкою властивості чи стану особистості може впливати на інші основні компоненти, що уможливлює визначення кінцевого рівня готовності фахівця.

Отже, за допомогою оцінювально-коригувального компонента готовності фахівця, враховуючи кінцевий результат його професійної підготовки або маючи можливість оцінки властивості чи стану його особистості, можна через цільовий компонент коригувати вплив інших основних компонентів (мотиваційно-ціннісного, змістового, операційно-процесуального) на його готовність до педагогічної діяльності. Важливим є те, щоб оцінювально-коригувальний складник готовності фахівця дозволяв не лише викладачеві оцінювати результати діяльності студента як майбутнього вчителя, а й сам студент виступаючи об'єктом і суб'єктом у майбутній своїй педагогічній діяльності, мав би можливість робити самоконтроль (самооцінку) своєї діяльності, коригувати її, що відповідатиме вимогам формування сучасного високопрофесійного вчителя.

За цих обставин готовність, як складне утворення у формуванні майбутнього вчителя, містить: цільовий, мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-процесуальний та оцінювально-коригувальний компоненти, що ілюструються схемою на рис. 2.

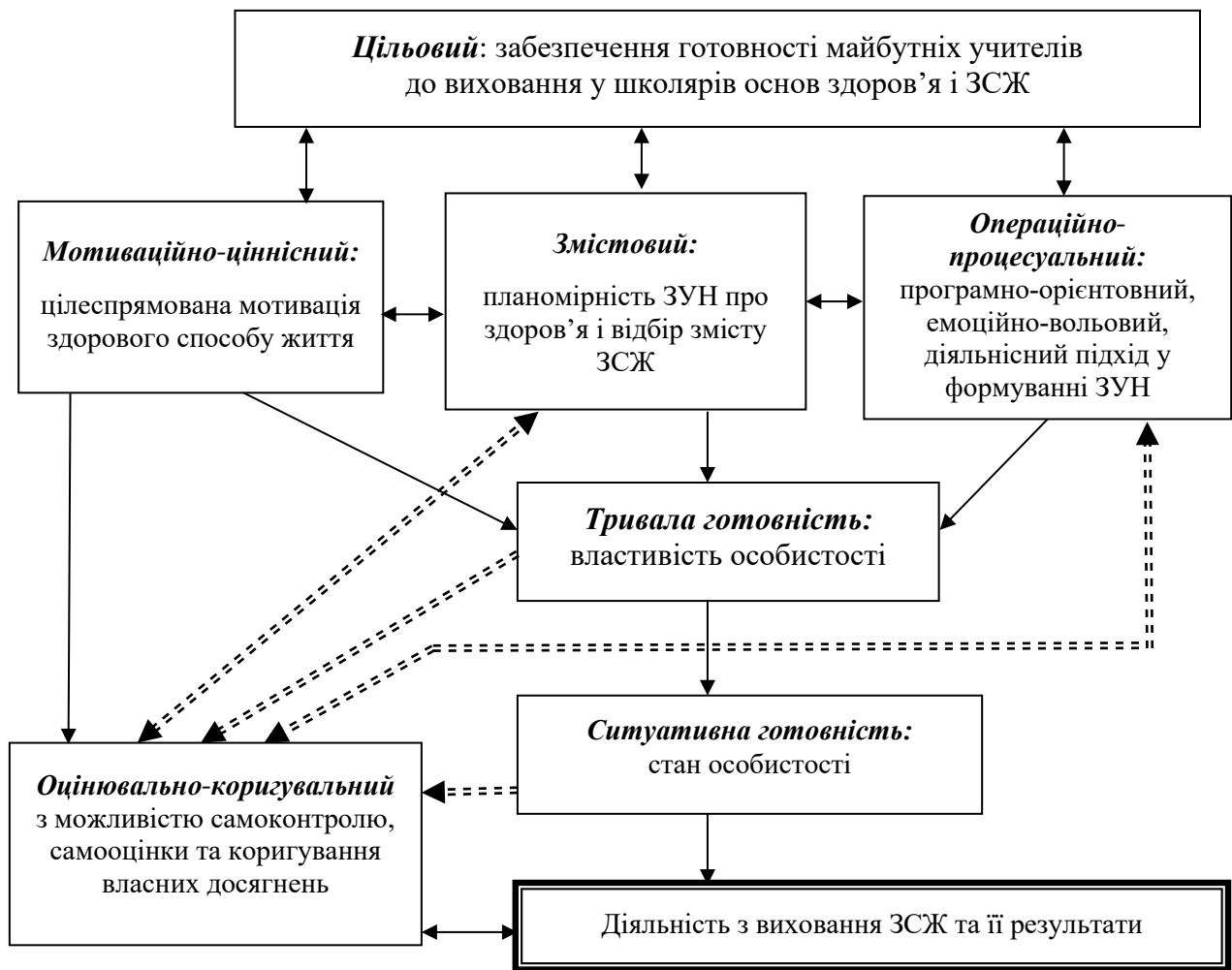

Рис. 2. Схема моделі формування готовності майбутніх
учителів до виховання у школярів ЗСЖ

Мотиваційно-ціннісний компонент визначає професійно-педагогічну спрямованість особистості. Він є підґрунтям для реалізації інших складників. Саме цей компонент є запорукою особистісної активності вчителя, його здатності до професійного пошуку, творчого підходу до виховання у школярів ЗСЖ. Відтак, готовність до професійної педагогічної діяльності залежить від сформованості психологічної структури діяльності та психологічних характеристик суб'єктів праці та від професійного статусу, що виявляється через позитивне ставлення до навчально-виховної діяльності і є рушійною силою професійного самовдосконалення.

До змісту *мотиваційно-ціннісного компонента* варто віднести: спрямованість на виняткову значущість і важливість виховної діяльності;

усвідомленість суспільної ролі виховання у школярів основ здоров'я і ЗСЖ із наступним виявленням позитивного результату праці; інтерес до негативних звичок у молоді та зацікавленість в оптимальному їх розв'язанні на особистісному і суспільному рівні; прагнення вчителя творчо і нетрадиційно проектувати різноманітні організаційні форми роботи у взаємодії з вихованцями.

Змістовий компонент готовності майбутнього вчителя до формування основ здоров'я і ЗСЖ відбиває систему загальнопедагогічних та фахових знань, необхідних учителю для організації виховної роботи. Він визначає їх обсяг з обраного напрямку, їх мобільність, розуміння взаємозв'язків означених проблем з іншими навчально-виховними аспектами. За цих обставин *загальні педагогічні знання* мають забезпечити такі функції: *онтологічну* (уявлення про морально-етичні цінності соціуму); *орієнтаційну* (значення змісту, напрямків та способів цілеспрямованої педагогічної діяльності); *аксіологічну* (оцінка ефективності застосування методів, прийомів, форм педагогічної діяльності).

З-поміж вагомих *фахових складників цього компонента* готовності студентів до педагогічної діяльності ми виокремили: *систему знань*, спрямованих на формування особистості студента як майбутнього вчителя (*внутрішньо спрямовані знання*); *знання, які забезпечують оволодіння вміннями і навичками*, необхідними для організації процесу виховання ЗСЖ (*зовнішньо спрямовані знання*).

Знання можна розподілити на дві групи. До *першої групи знань*, що є *загальнопедагогічними*, відносяться: знання фундаментальних педагогічних ідей, концепцій, закономірностей розвитку педагогічних явищ та оволодіння методами навчання; знання педагогічних фактів, що є підґрунтям сучасних технологій у вихованні в учнів основ здоров'я та ЗСЖ і їх систематизації; опанування провідними педагогічними теоріями, основними педагогічними категоріями та поняттями, що стосуються проблеми виховання ЗСЖ. До *другої групи знань* (*фаховий компонент*) відносяться: знання прикладного характеру – з теорії виховання, методики викладання; компетентність у застосуванні специфічних термінів, необхідних для проведення роботи у сфері виховання

ЗСЖ; обізнаність із новими джерелами спеціальної та навчальної інформації, що сприяють постійному поповненню знань та можливостям реалізувати їх у виховному процесі з основ здоров'я і ЗСЖ.

Вагомими характеристиками змістового компонента є обсяг знань (повнота, глибина, рівень усвідомленості), самостійність суджень, доказовість певних положень, уміння ставити проблемні запитання, а також професійна спрямованість педагогічної діяльності вчителя природничого фаху на виховання у кожного учня ЗСЖ.

Операційно-процесуальний компонент забезпечує реалізацію діяльності у сфері виховання ЗСЖ школярів. Цей компонент об'єднує вміння застосовувати набуті знання на практиці; опанування загальнопедагогічними та специфічними прийомами і засобами представлення інформації учням, стабільність коригуючої діяльності у разі виправлення виявлених недоліків тощо.

Опанування операційно-процесуальним компонентом передбачає засвоєння вмінь: формулювати мету; визначати провідні виховні завдання; прогнозувати наслідки виховної діяльності; вивчати індивідуальні особливості школярів; прогнозувати особистісний розвиток учнів; добирати раціональні організаційні форми з урахуванням мети виховної діяльності, виховних завдань та індивідуальних особливостей вихованців; передбачати можливі відповіді та дії учнів; визначати прийоми та засоби для створення необхідного емоційного стану.

Отже, професійна підготовка вчителя є гармонійним поєднанням *мотиваційно-ціннісного, змістового, операційно-процесуального та оцінювально-коригувального компонентів готовності як до діяльності в цілому, так і до певних її видів.* Формування готовності вчителя до виховання в учнів ЗСЖ передбачає розвиток зазначених складників і для їх реалізації вимагає розроблення конкретних настанов щодо їх змістового наповнення.

З цього погляду, навчальні дисципліни «Вікова фізіологія та валеологія», «Основи безпеки життєдіяльності», «Основи медичних знань», що вивчаються сьогодні, значною мірою забезпечують наповнення змістового компонента

готовності до виховання в учнів ЗСЖ, але цей компонент не обмежується змістом лише шкільних програм. Безперечно, під час спеціально організованих заходів учителів доводиться поповнювати обсяг знань і спостерігати та впроваджувати форми роботи, що зумовлені взаємодією в умовах поєднання навчально-виховного процесу та його інтегрування з декількох навчальних дисциплін, а стосунки між учнями часто потребують корекції з боку дорослих. Тоді навіть непрямо продемонстрована позиція вчителя може сприйматися як схвалення, підтримка чи засудження, заборона щодо певних аспектів життєдіяльності і проявів основ здорового способу життя школярів.

Особливості навчально-виховного процесу, дидактичного забезпечення вимагають від учителя здатності до творчої інтерпретації: з *одного боку*, загальної інформації з метою наближення її до конкретних проблем, з *іншого* – інтерпретації конкретних проблем для їх узагальнення, причинно-наслідкової діагностики. Зазначене разом з удосконаленням методики і техніки виховного впливу окреслює наповнення операційно-процесуального компонента.

Тому більш значущою стає функція вчителя, його виховувальний вплив, що одночасно є основним у формуванні школяра як особистості, а також його уявлень про ЗСЖ. Відтак, одним із важливих завдань педагогічних ЗВО є створення і забезпечення ефективної підготовки вчителя і, зокрема, вчителя природничих дисциплін до виховання в учнів ЗСЖ як основи продуктивних стосунків у шкільному колективі, сім'ї, суспільстві.

Процес виховання, як система взаємодії педагога й учня, забезпечує розвиток особистості, формування її ставлення до дійсності і досягнення визначених позитивних результатів [115, 116]. В основу виховного процесу покладено діяльність та спілкування: чим доцільніше організована діяльність вихованців і чим більшою мірою ця діяльність відповідає науково-теоретичним положенням її обґрунтування, чим розумніше будується їхнє спілкування, тим ефективнішим є виховний процес. Відтак, виховний вплив вимагає від учителя спостережливості і творчості, адже кожна дитина привласнює соціально-історичний досвід з урахуванням своєрідності, специфіки потреб, мотивів,

інтересів, тобто психічних процесів, функцій особистості у суспільстві, сім'ї, у колі друзів тощо. Виховна майстерність педагога оцінюється вище, якщо він уміє активізувати дитину, залучаючи її до діяльності з метою набуття певних особистісних якостей відповідно до теоретичних висновків і засад.

Отже, основними компонентами виховного процесу є цільовий, мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-процесуальний, оцінювально-коригувальний. Зазначені компоненти вимагають сформованості у майбутнього учителя відповідних професійних якостей. Зміст підготовки вчителя у педагогічному ЗВО повинен враховувати ці потреби і відповідати їм [115].

Більшість навчальних дисциплін, як переконує наш аналіз, не містить усі елементи змістового компонента, що, інтегруючись, посідають своє місце у формуванні готовності студентів до виховання в учнів ЗСЖ. Проте викладачі не завжди враховують це: у підготовці вчителя переважна увага традиційно приділяється формуванню фахової підготовки, а також набуттю знань із конкретного предмета і методики їх формування за напрямком підготовки, до якої готується майбутній фахівець.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу схвалення *розробки та впровадження у практику* навчання майбутніх учителів *спекурсів*, спрямованих на формування готовності студентів до виховання в учнів здорового способу життя, у чому вбачають беззаперечний сенс більшість вітчизняних дослідників у галузі педагогіки вищої школи [117, 118, 119].

Саме такі спецкурси доповнюють і інтегрують розрізнені знання у сфері виховання ЗСЖ школярів. Зазначені спецкурси забезпечують удосконалення виховного потенціалу майбутнього вчителя, передбачаючи підвищення його теоретичного та практичного рівнів незалежно від обраного фаху. Проте, варто констатувати, що сьогодні навчальні плани не дають змоги вводити достатні за обсягом додаткові спецкурси на всіх факультетах.

Упровадження відповідного спецкурсу є доцільним у педагогічних ЗВО, насамперед, на природничих факультетах, часто за рахунок дисциплін за вибором. З'являється можливість приділення більшої уваги морально-етичним

аспектам підготовки студентів до виховання у них основ здоров'я і ЗСЖ, а вже спираючись на ґрунтовну базову підготовку, формування готовності до такої виховної діяльності взагалі в умовах школи. Майбутній учитель у школі повинен володіти *здатністю інтегрувати позитивні (а принагідно нейтралізувати негативні) джерела впливу на особистість учня у сфері виховання основ здоров'я і здорового способу життя*. Саме цим зумовлений зміст підготовки та структура готовності, що має набути майбутній учитель щодо цього важливого напрямку виховання школярів.

У зв'язку із вищезазначеним важливим елементом у нашому дослідженні є аналіз впливу дії на майбутнього вчителя цих факторів та вироблення параметрів оцінки готовності до такого впливу у різних виявленнях як науково обґрунтованих орієнтирів у процесі формування готовності майбутнього вчителя до виховання у школярів ЗСЖ.

Упродовж останніх 30 років, у зв'язку з виникненням нового і досить важливого для суспільства валеологічного напрямку, на педагогічні ЗВО покладені не менш відповідальні завдання, пов'язані із розвитком і з реалізацією усіх аспектів валеологічної освіти, зокрема, з підготовкою високопрофесійних педагогічних кадрів, здібних ефективно розв'язувати проблеми формування здорового покоління. Для успішного забезпечення цього процесу впроваджуються відповідні форми навчально-виховної роботи, поліпшуються й удосконалюються методи і прийоми передання майбутнім учителям необхідних знань, формування умінь і навичок, упроваджуються нові, ефективніші інтерактивні педагогічні технології, спрямовані на виховання ЗСЖ у школярів та майбутніх учителів [120].

З метою прийняття ефективних рішень щодо досліджуваної теми важливим є діагностування процесу підготовки майбутніх учителів до валеологічного виховання учнів, методичного забезпечення цього процесу, а також вивчення того, наскільки рівень підготовки вчителів відповідає тим вимогам, які суспільство висуває перед сучасною практикою [121].

З огляду на зазначене, важливим є визначення й обґрунтування критеріїв та показників, що дозволяють оцінювати рівень готовності вчителів до виховання ЗСЖ, а також перевірка засобами констатувального експерименту дієвості і доцільності цих критеріїв і рівнів.

Виконаний комплексний аналіз із проблеми здоров'я дозволив виявити, що зараз приділяється серйозна увага питанням діагностування професійно-педагогічної готовності майбутніх учителів. Безумовно, належну увагу варто приділити і діагностуванню готовності майбутнього вчителя з питань валеологічної освіти та виховання у школярів основ здоров'я і ЗСЖ.

Вагоме місце у наукових пошуках учених посідають питання вивчення стану підготовки майбутніх учителів до розв'язання проблем валеологічної освіти школярів. У зв'язку з цим науковцями запропоновано *критерії та показники сформованості валеологічної свідомості та культури майбутніх учителів*; валеологічної компетентності та інформованості майбутніх учителів; готовності вчителів до самоорганізації та самоудосконалення у сфері охорони та збереження здоров'я учнів.

Зазначимо, що серед досліджуваних питань професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів ще не достатньо висвітлено *критерії та показники їх готовності до валеологічного виховання, що ускладнює процес діагностування стану професійної підготовки цієї категорії вчителів до виховання в учнів ЗСЖ, а також не сприяє правильним рішенням щодо підвищення ефективності зазначеного процесу.*

Усвідомлюючи необхідність позитивного розв'язання відповідної проблеми, нами зроблена спроба послідовного вивчення, обґрунтування та відбору критеріїв і показників, які дозволили б визначити стан готовності майбутніх учителів до виховання в учнів основ здоров'я і здорового способу життя. Наслідки проведеного науково-педагогічного пошуку відбиті у таблиці 1.

Таблиця 1.

Критерії та показники готовності майбутніх
учителів до формування в учнів ЗСЖ

№	Критерії	Показники
1	Валеологічний (готовність до програмно-цільової організації валеологічної освіти учнів)	Наявність комплексної програми дій; розуміння та оцінка цілей і завдань педагогічної діяльності; усвідомлення цінності основ знань про здоров'я і ЗСЖ; визначення цінності суб'єкт-суб'єктних зв'язків і взаємовідносин
2	Технологічний (технологічна готовність до виховання ЗСЖ)	Системне передання учням знань, формування умінь і навичок відповідного змісту; уміння побудувати правильну стратегію і тактику виховання ЗСЖ в учнівському колективі; уміння впливати на свідомість учнів, формувати в учнів відповідальне ставлення до власного здоров'я; володіння різноманітними способами і прийомами активізації учнів, підвищення мотивації та інтересу до виховних проблем
3	Креативності (творча активність особистості вчителя)	Творчий підхід до проведення навчально-виховних спрямованих заходів; гнучкість мислення, варіативність, новизна й оригінальність задумів, винахідливість

1. Готовність до програмно-цільової організації освіти учнів (валеологічний критерій). Виділення цього критерію зумовлено тим, що виховання ЗСЖ є системним явищем, у якому мають бути узгоджені такі складники, як зміст, форми, методи, засоби навчання і виховання; уможливорює оцінку цілей і завдань виховної діяльності, цінність відповідних знань, визначення цінності суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин.

У процесі виховання в учнів основ здоров'я і ЗСЖ *учитель* покликаний *реалізувати* на практиці *цілеспрямовані педагогічні дії*, що повинні мати не фрагментарний чи епізодичний характер, а дозволяють послідовно й систематично, передусім, *системно впливати на учнів, створювати умови для підвищення ефективності виховання ЗСЖ* у кожного школяра. Це стає можливим за умови, якщо вчитель готовий і свідомо виявляє свої власні бажання

у програмно-цільовій організації валеологічної освіти учнів, оскільки інтегрована характеристика здоров'я особистості містить фізичні, психічні, духовні та соціальні складники, тому вимагає створення сучасної системи валеологічної освіти, яка є не тільки необхідною, а й досить вагомою умовою виходу з несприятливої нинішньої ситуації у галузі охорони здоров'я.

2. Технологічна готовність до виховання ЗСЖ (технологічний критерій)

оцінюється готовністю вчителя до передання ЗУН і вмінням будувати стратегію і тактику виховання здорового способу життя. Виділення цього критерію має свої підстави, адже йдеться про те, що вчитель має можливість успішно реалізувати на практиці конкретну програму навчання і виховання учнів. Одним із подібних варіантів є вплив на свідомість учнів, формування в учнів відповідального ставлення до власного здоров'я, збагачення уявлень про ЗСЖ, умови і засоби збереження та розвитку здоров'я. Однак на практиці вчитель покликаний свідомо й цілеспрямовано використовувати не лише один напрямок педагогічної діяльності школярів, а й виявляти особисту готовність до передання учням потрібних знань, умінь, навичок з основ здоров'я і здорового способу життя через різні способи і прийоми, зокрема, і сучасні інноваційні технології навчання (СІТН) та комп'ютерні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), що мотивують і підвищують інтерес та активізують учнів до виховних проблем на заходах, де їх використовують.

Технологічний підхід у формуванні готовності майбутніх учителів пов'язується з компонентами педагогічної майстерності педагога, про що висловив свою думку ще Я. Коменський у відомій праці «Велика дидактика» [122]. Поняття «педагогічна технологія», «технологія навчання», «технологія виховання» були впроваджені ще у 1886 році, а вагомий внесок у розвиток технологічних елементів освіти зробили А. Дістервег, А. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський та інші дослідники в галузі педагогіки.

Згідно з визначенням ЮНЕСКО поняття педагогічної технології розкриває сутність упровадження системного підходу до планування, використання й оцінювання процесу навчання та засвоєння знань з урахуванням наявних

ресурсів, а також взаємодії між ними для досягнення ефективної форми навчання. Тому теоретичним інструментом педагогічної технології є системний аналіз. Ми поділяємо думку науковців про структуру педагогічної технології, до якої входять: а) концептуальна основа; б) змістова частина навчання: мета навчання – загальна й конкретна; зміст навчального матеріалу; в) процесуальна частина – технологічний процес: організація навчального процесу; методи й види навчальної діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу; діяльність педагога з керування процесом навчання; діагностика навчального процесу. Тобто, будь-яка педагогічна технологія має задовольняти таким методологічним вимогам, як *концептуальність, системність і керованість*.

Педагогічні технології зорієнтовані на розвиток особистості учня, на створення умов для реалізації його творчого потенціалу і саморозвитку. Прагнення педагогів оптимізувати навчальний процес з урахуванням останніх наукових досягнень актуалізує потребу в постійному удосконаленні існуючих і розробленні нових технологій навчання.

Зазначимо, що загальнопедагогічні принципи та підходи до організації і проведення виховних заходів із предметів природничого циклу майже нічим не відрізняється від заходів валеологічного характеру.

Однак, практика роботи у загальноосвітніх навчальних закладах переконує, що загальні шкільні навчально-виховні заходи відрізняються від інших, що нівелюють сутність заходів з окремих навчальних дисциплін, які мають особливості організації та методики проведення. Зокрема, педагогічні навчально-виховні дії вчителя насичені *конкретним змістом, особливостями форм і методів роботи, спрямованістю на виховання у кожного школяра саме ЗСЖ і основ здоров'я*. Без урахування цього втрачається ефективність освіти школярів з цього напрямку, а робота вчителя в цілому стає непродуктивною з відповідної проблеми.

3. Творча активність (*критерій креативності особистості майбутнього вчителя*). Виокремлення критерію творчої активності за показниками гнучкості, варіативності, новизни й оригінальності задумів; винахідливості зумовлено тим,

що, крім інформованості, належної компетентності з освіти за обраним напрямком, володіння необхідними педагогічними технологіями, учителі повинні бути підготовлені до прийняття нестандартних рішень, що пов'язані з упровадженням у практику конкретних форм, методів, засобів педагогічного впливу на школярів з метою формування основ здоров'я та виховання ЗСЖ.

Сучасні педагогічна та психологічна науки трактують креативність як здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко розв'язувати проблемні ситуації, здатність викривати й порушувати проблеми та генерувати велику кількість ідей в їхньому розв'язанні; гнучкість мислення – продукування різнопланових ідей; оригінальність – спроможність відповідати на подразники нестандартно; уміння вдосконалювати об'єкт, додаючи деталі; володіння аналітико-синтетичними навичками розв'язувати проблеми.

Ґрунтуючись на розглянутій теоретичній базі, виокремлення таких показників, як гнучкість, варіативність, новизна й оригінальність задумів за критерієм творчої активності, цілком правомірне. Адже сучасний учитель не може залишитися осторонь від змін, що відбуваються в сучасному динамічному житті суспільства. Педагогічне забезпечення навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі (особливо в профільній школі) покликане створити адекватні умови для успішного фізичного, психічного, духовного та соціального розвитку кожного учня, залучаючи при цьому широкий арсенал засобів впливу на свідомість і поведінку школярів. Потреба пошуку відповідних педагогічних умов робить учителя активним, цілеспрямованим, здатним приймати нові й нетрадиційні рішення, оптимально поєднувати їх з метою найефективнішого варіанту розв'язання проблеми. Підґрунтям різних форм творчої активності учителя є виявлення особистістю свого креативного «Я», а найістотнішою ознакою – індивідуальна свобода творчості, яку слід розглядати як здатність перетворювати світ відповідно до ціннісно-значущих потреб.

Творчий досвід проведення навчально-виховних заходів набуває особливого значення, спонукає вчителів до упровадження інноваційних

педагогічних технологій, таких форм і методів збереження та зміцнення здоров'я учнів, які є ефективними для виховання основ здоров'я і ЗСЖ.

На підставі цього, зазначимо, що вчитель може досягти бажаних результатів, забезпечити ефективність виховної діяльності за умови, якщо використовуватиме досвід креативного, нестандартного розв'язання складних завдань, що виникають сьогодні щодо напрямку виховання ЗСЖ учнів, зміцнення їх здоров'я.

У формуванні готовності майбутнього вчителя до валеологічного виховання актуальними залишаються такі напрямки пошукової і науково-дослідної роботи, що пов'язані з обґрунтуванням та створенням деякої інтегрованої моделі підготовки високопрофесійних учительських кадрів та виявленням умов ефективної її реалізації, що дали б кожній особистості можливість успішно розв'язувати складні питання своєї життєдіяльності і досягти власних індивідуальних і загальних суспільних цілей, що відбивають стан здоров'я і здорового способу життя нашого суспільства.

Теоретичний аналіз засвідчує, що у більшості наукових дослідженнях лише дається характеристика формуванню особистості підлітка, розглядається роль тільки деяких аспектів виховання і формування особистості школяра та зміцнення здоров'я людини. Однак комплексної моделі з метою втілення ЗСЖ кваліфікованими педагогічними кадрами у загальноосвітніх навчальних закладах ще немає (більшість учителів не готові до цієї діяльності), немає і такої інтегрованої моделі формування готовності майбутніх учителів до виховання у школярів здорового способу життя.

Дослідження особливостей і стану підготовки майбутніх учителів до виховання здорового способу життя у школярів переконують, що така підготовка є складним процесом, і у сучасних умовах вона має розглядатися як певне системне утворення з відповідними структурними компонентами та взаємозв'язками між ними.

Наш аналіз дає можливість розгляду готовності як придатності (або непридатності) людини до виконання конкретної роботи; при цьому доцільно

виділяти готовність: *тривалу (глобальну)*, як потенційну, що означає наявність у вчителя достатньої підготовки для успішної реалізації конкретних завдань і може діагностуватися на теоретичному рівні; *ситуативну*, як здатність до реалізації потенційних можливостей у конкретній ситуації, яка оцінюється за емоційним фоном (внутрішнім станом учителя); вона характеризує динамічний стан особистості, її внутрішню спрямованість на конкретну поведінку і мобілізує на цілеспрямовані дії та визначає її продуктивність за конкретних умов.

Запропонована модель підготовки вчителя до виховання у школярів основ здоров'я і ЗСЖ та ефективне її функціонування має забезпечуватися продуктивними відносинами і передбачати можливість послідовної зміни мети, завдань, змісту, методів, форм, умов, необхідних для розвитку особистості учня і досягнення конкретних позитивних результатів. Зазначена модель враховує знання, уміння і навички, які студенти одержують із дисциплін психолого-педагогічного, суспільно-історичного та філософського циклів, з основ медичних знань, вікової фізіології та валеології, систематизує їх у єдину дієву систему ЗУН, а також враховує впровадження нових спецкурсів, що доповнюють та інтегрують розрізнені знання з виховання в учнів ЗСЖ.